XI ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ТҮРКОЛОГИЯ КОНГРЕСІ

ТҮРКОЛОГИЯ ЖӘНЕ ТҮРКІ ДҮНИЕСІ

XI. ULUSLARARASI TÜRKOLOJİ KONGRESİ

TÜRKOLOJİ VE TÜRK DÜNYASI

МАТЕРИАЛДАР ЖИНАҒЫ | BİLDİRİLERİ KİTABI

1-3 ҚАЗАН/EKİM 2025

ТҮРКІСТАН-ҚАЗАҚСТАН | TÜRKİSTAN-KAZAKİSTAN

EDİTÖRLER

Prof. Dr. Abdulkadir ÖZTÜRK - Dr. Halil ÇETİN

Bağdat YERTAYEVA - Khulkar ABDİMOMİNOVA

SPICA WORKS

“YURT” KELİMESİNİN TARİHÎ VE GÜNÜMÜZ TÜRK LEHÇELERİNDEKİ KULLANIM ALANLARI ÜZERİNE BİR İNCELEME - Yağmur ÖZÇETİN 1397

GÜNEY AZERBAYCAN FOLKLORU VE ÇOCUK OYUNLARI - Lale BEDİROVA-ŞABANOVA 1413

HALİD ZİYA UŞAKLIGİL'İN MÜTERCİMLİĞİ - Dr. Berna CİVALIOĞLU SEVİNDİK 1428

TÜRKLERDE TOTEM - Birsen DEMİRKOL 1444

ŞANAZAR ŞAABDURAHMANOV'UN TÜRKOLOJİ ARAŞTIRMASI - Umarcan KADIROV AKRAMCAN OĞLU 1460

BİLMECELERİN ORTAK VE FARKLI ÖZELLİKLERİ - Doç. Dr. Şehla HÜSEYNLİ 1465

DİNÎ TERİM OLUŞTURMA YÖNTEMLERİ AÇISINDAN *SORUḲÇI* VE *SORĠUCI* SÖZCÜKLERİ VE OLUŞUM SÜREÇLERİ - Dr. Yeşim ÇAĞLAR 1475

ҒЫЛЫМИ ТАНЫМ МЕН МӘДЕНИ ҮНДЕСТІҠ: ТҮРКОЛОГИЯ КЕҢІСТІГІ - Алмас ОРАЛБЕҠ 1485

ТҮРКІ ХАЛЫҚТАРЫНЫҢ ҮЙЛЕНУ САЛТЫ (РӘСІМІ) ЖӘНЕ ОНЫҢ ЭПОСТА БЕЙНЕЛЕНУІ – Prof. Dr. Перизат УСИПБАЕВА, Dr. Гүлгүл ҚАНСЕИТОВА 1497

APRIN ÇOR TİGİN'İN METHİYESİ İLE CAEDMON'UN İLAHİSİNİN KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ - Bilge Merve KARADAĞ 1511

İRAN TÜRK ŞAİRİ HUŞENG CAFERÎ'DE MİLLÎ KİMLİK İNŞASI - Eda Nur ARSLAN 1522

DESTANLARDAN SINIF ORTAMINA: TÜRK DÜNYASI DESTANLARININ EĞİTİMSEL İŞLEVİ - Doç. Dr. Fatih Veyis 1539

GÜNTAY GENCALP'IN «YAĞIZ KARINCALAR» ADLI ESERİNDE AZERBAYCAN «KÜÇÜK ROMAN» GELENEĞİ İLE MODERN EPİK FANTEZİ EDEBİYATIN ÖZELLİKLERİNİN KARIŞIMI - Prof. Dr. Salide ŞERİFOVA 1548

ŞANAZAR ŞAABDURAHMANOV'UN TÜRKOLOJİ ARAŞTIRMASI

Umarcan KADIROV AKRAMCAN OĞLU*

Öz: Akademik Şanazar Şaabdurahmanov, çok yönlü bir bilim adamı olarak çeşitli bilim alanlarında araştırmalar yürütmüştür. Özellikle "Özbek Edebi Dili ve Özbek Halk Lehçeleri" başlıklı doktora tezi, yalnızca Özbek dilbilimi için değil, aynı zamanda tüm Türkoloji için önemli bilimsel, teorik ve pratik öneme sahiptir. Bilim adamı ayrıca Türkoloji'de önemli bir olay olan "Türk Dillerinin Diyalektolojik Atlası"nın derlenmesinde aktif olarak yer almıştır. Bu bağlamda, bu atlasın "Özbek Dili" bölümüne ve atlasın derlenmesi çalışmalarını koordine etmek için Orta Asya bölgesine başkanlık etmiştir. Ayrıca, bir süre Türkologlar Komitesi Başkanlığı'nda üye olarak görev yapmıştır. Türk dillerinin diyalektolojisi konularına adanmış bölgesel koordinasyon kuruluna birkaç kez katılmış ve orada ele alınan konularla ilgili makaleler yayınlamıştır. Genel olarak Şanazar Şaabdurakhmanov, Türkoloji'ye ve dilbilimin çeşitli alanlarına değerli katkılarda bulunmuştur. Bu makale, bilim insanının çalışmalarını ele almakta ve Türkoloji üzerine yayınlanmış makalelerini analiz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Türkoloji, lehçebilim, Karluk lehçesi, ağız, Türk dilleri, bilim adamı, şura, atlas.

Abstract: Academician Şanazar Şaabdurahmanov, as a versatile scholar, conducted research in various fields of science. In particular, his doctoral dissertation entitled "The Uzbek Literary Language and Uzbek Dialects" is of great theoretical and practical importance not only for Uzbek linguistics but also for the entire field of Turkology. The scholar also actively participated in the creation of the "Dialectological Atlas of Turkic Languages," a major milestone in Turkological studies. In this project, he was responsible for the section on the Uzbek language and supervised the coordination of work in the Central Asian region. In addition, he served for a period as a member of the Presidium of the Committee of Turkologists. He repeatedly took part in regional

* Kıdemli Öğretim Görevlisi, Ali Şir Nevai Taşkent Devlet Özbek Dili ve Edebiyatı Üniversitesi, e-mail: umarqodirov6669@gmail.com, ORCİD: 0000-0001-5768-0789

coordinating councils dedicated to issues of Turkic dialectology and published articles on the topics discussed there. In general, Shonazar Shoabdurahmanov made a worthy contribution to Turkology alongside his research in various branches of linguistics. This article will focus on these particular works of the scholar and analyze his published articles on Turkological studies.

Keywords: Turkology, dialectology, Karluk dialect, dialect, Turkic languages, scholar, council, atlas.

Giriş

Şanazar Şaabdurahmanov, 5 Mayıs 1923 tarihinde Taşkent şehrinde dünyaya geldi. İlk filolojik ve türkologik bilgilerini Nizami adına Taşkent Devlet Pedagoji Enstitüsü'nde (bugünkü Taşkent Devlet Pedagoji Üniversitesi) aldı. Enstitüyü bitirdikten sonra, Özbekistan Bilimler Akademisi Dil ve Edebiyat Enstitüsü'nde Özbek dilbilimi alanında aspiranturada öğrenim gördü. Onun bütün faaliyetleri bu kurumla bağlı oldu. Aspirantura yıllarında büyük türkolog, akademisyen Viktor Vasileviç Reşetov'un ilmî desteğinden faydalandı. Daha sonra hoca ve öğrencinin ortak yazarlığında birçok çalışma yayımlandı. Ş. Şaabdurahmanov, "Tanınmış Türkolog Âlim" adlı makalesinde hocası V.V. Reşetov'un türkologik faaliyetlerini kısmen yansıtmıştır (Şaabdurahmanov, 1960).

Bilindiği üzere, Özbek dilinin ağızları kendine has fonetik özellikleri ve söz varlığıyla Türk dilleri arasında ayrıcalıklı bir yere sahiptir. Bu nedenle diyalektoloji, Özbek dilbiliminin son derece zor ve karmaşık alanlarından biri sayılır. İşte bu ağızları sınıflandırmak, onların oluşum tarihini ve her lehçeye özgü dil olgularını karşılaştırmalı olarak incelemek, ağızların edebî dilin gelişimindeki yerini göstermek, dilbilimciden derin teorik bilgi ve ilmî sezgi talep eder. Ş. Şaabdurahmanov bu ağır ama aynı zamanda âlime büyük ilmî şeref getiren nadir bir kaynağı incelemeye girişmiş ve büyük başarılar elde etmiş cesur bir araştırmacıdır. O, yaklaşık 200 ilmî-teorik eserin müellifidir. 1963 yılında "Özbek Edebî Dili ve Özbek Halk Ağızları" konulu doktora tezini savundu. Resmî muarızlar arasında Azerbaycan Bilimler Akademisi'nin akademisyeni, filoloji bilimleri doktoru Mamed Ağa Şiraliev ve tanınmış türkolog, profesör N.A. Baskakov gibi âlimler de yer alarak onun çalışmasına yüksek değer verdiler. Âlimin doktora tezi yalnızca Özbek dilbilimi için değil, aynı zamanda bütün türkologya için de önemli ilmî-teorik ve pratik bir öneme sahiptir. Bu monografik eserinde Özbek edebî dilinin oluşumu, edebî dilin şekillenmesinde halk ağızlarının rolü, edebî dile temel teşkil eden Özbek ağızları ve onların

fonetik, morfolojik, leksik özellikleri, edebî dil normlarının belirlenmesinde ve standartlaştırılmasında ağızların yeri, edebî dile dayanak olan ağızlarla diğer Özbek ağızlarının ilişkileri, ayrıca imla ve telaffuz meseleleri gibi birçok konuyu ele almıştır. Bunun yanında, Özbek dilinde (edebî dilde ve ağızlarda) "o"laşma olgusunun ortaya çıkışı ve hecelere yayılması, diftongların oluşması ve temel ağızlarda kaybolması, diftonglar ve ses birleşmeleri, kök yapısı gibi meseleleri de çözümlemiştir.

Ş. Şaabdurahmanov, 1959 yılında V. V. Reşetov ile birlikte "Özbek Lehçesi" kitabını yazdı. Bu eser daha sonra gözden geçirilip eklemeler yapılarak 1962 ve 1978 yıllarında yükseköğretim kurumları için eksiksiz ve tek tip bir ders kitabı olarak yayımlandı. Yükseköğretim kurumlarının filoloji fakülteleri için hazırlanan Özbek Lehçesi ders kitabı, uzun yıllar boyunca temel kaynak kitap olarak kaldı.

Ş. Şaabdurahmanov'un rehberliği ve doğrudan katılımıyla "Türk Dilleri Atlası" adlı temel eser için Özbek ağızlarına dair malzemeler (fonetik, morfolojik, leksik, semasiolojik açıdan Özbekistan'daki 16 noktadan toplanan veriler) derlenmiş ve dil haritalarına işlenmiştir. Âlim, türkologya alanında büyük bir olay olan "Türk Dilleri Diyalektolojik Atlası"nın hazırlanmasında da aktif rol oynamıştır. Bu kapsamda atlasın "Özbek Dili" bölümünü hazırlamış, ayrıca atlas çalışmalarını koordine etmek amacıyla Orta Asya bölgesine başkanlık etmiştir (1979–1980). 1974–1983 yıllarında Türkologlar Komitesi Prezidyumu üyesi olarak da görev yapmıştır. Bunun dışında, çeşitli Türk şehirlerinde düzenlenen ve türkologyanın gelişimi için gerçekleştirilen "Türk Dilleri Diyalektolojisi Meselelerine Dair Bölgesel Koordinasyon Kurulu" toplantılarında defalarca türkologya ve diyalektolojinin güncel meselelerine dair bildiriler sunmuştur.

Onun rehberliği ve özellikle muarızlığı altında yalnızca Özbeklerden değil, hatta Karakalpak, Kazak, Kırgız, Tatar, Azerbaycanlı, Uygur halkı temsilcilerinden de birçok kişi adaylık ve doktora tezlerini savunmuştur. Özbek dilinin Sayram ağzı (S. Zufarov), Güney Tacikistan'daki Özbek ağızları (T. Yoldoşev), "Türk Dillerinde Hizmet İsimleri (Çağdaş Kazak, Özbek ve Türkmen dilleri malzemeleri temelinde)" (M. Orazov), "Kuzeybatı Afganistan Özbek Ağızlarının Fonetik Özellikleri" (N. Abdullayev), "Türkmenistan'daki Özbek Ağızları" (K. Rahimova), "Özbekçenin Doğu Hucend Ağızlarının Gramer Kategorileri" (Ş. Şeraliev) gibi çalışmalar buna örnektir. Bu eserler kuşkusuz türkologyanın gelişimine önemli katkılar sağlamıştır. Ş. Şaabdurahmanov'un kendisi de "Özbek Filolojisinin Türkologya'ya

Katkısı" adlı makalesinde (Şaabdurahmanov, 1980) dönemin türkologya gelişimi meselesine değinmiştir.

Sonuç

Şanazar Şaabdurahmanov'un ilmî faaliyetleri çok yönlüdür: Halk edebiyatı eserleri dilinin lingvopoetik özellikleri, çağdaş Özbek dili, diyalektoloji, leksikoloji, leksikografi, fonetik, imla ve noktalama sorunları, etimolojik araştırmalar ve diğer birçok konu onun eserlerinin kapsamını oluşturur. Bu alanlarda çok sayıda ilmî makale, risale, sözlük ve monografi yayımlamıştır.

Âlim, ilmî-organizasyonel ve editörlük çalışmalarına da büyük emek harcamıştır. Onun editörlüğünde birçok monografi ve ilmî derleme yayımlanmıştır.

Sonuç olarak şu hükme varılabilir ki, Ş. Şaabdurahmanov türkologyanın güzel geleneklerini sürdürmüş ve türkologyanın gelişimi yolunda hizmet etmiştir.

Onun ilmî faaliyetleri yalnızca Özbekistan'da değil, yabancı türkologlar tarafından da takdir edilmiş ve yüksek değerlendirilmiştir.

Büyük dilbilimci, Özbekistan Cumhuriyeti Bilimler Akademisi'nin asil üyesi, Ebu Reyhan Biruni adına Özbekistan Devlet Ödülü sahibi, filoloji bilimleri doktoru, profesör Şanazar Şaabdurahmanoviç Şaabdurahmanov, 2 Ekim 2011 tarihinde vefat etmiştir.

Kaynakça

Hidraliyeva Z. *O'zbek tilining Iqon şevasi: Filol.fan.b.fals.dok…diss*. – Toşkent, 2023.

Polivanov Y.D. K *voprosu ob obşeetureskom dolgote glasnix // Sredne-aziatskogo gosudarstvennogo universiteta*. Taşkent, 1924.

Polivanov Y.D. K *voprosu o dolgix glasnix v obuęetureskom prayazike // Dokladi* AN SSR. 1927. – S. 141-153.

Reşetov V., Şaabdurahmanov Ş. *O'zbek dialektologiyasi*. – Toşkent: O'rta va oliy maktab, 1962.

Şaabdurahmanov Ş., Işaev A. *Turkiy tillar dialektologiyasi masalalariga bag'işlangan III regional koordinatsion kengaş* // *O'zbek tili va adabiyoti masalalari*. 1961. – № 1. – B. 74-75.

Şaabdurahmanov Ş., Işaev A. G‘ulomov H. *Turkiy tillar dialektologiyasi masalalariga bag‘işlangan IV regional kengaş // O‘zbek tili va adabiyoti.* 1963. – № 5. – B. 68-69.

Şaabdurahmanov Ş. *Taniqli turkolog olim (V.V. Reşetovning 50 yilligiga*) // *O‘zbek tili va adabiyoti masalalari*. 1960. – № 2. – B. 71-73.

Şaabdurahmanov Ş. *O‘zbek filologiyasining turkologiyaga qo‘şgan hissasi* // *O‘zbekiston madaniyati*. 1980, 9 sent.